

ΡΥΘΜΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕΛΩΝ

Ἱεροδιακόνου Συμεών

Ἐχοντας προσεγγίσει τὸ θεωρητικὸ ὑπόβαθρο τοῦ 4σήμεου ρυθμοῦ, θὰ ἐπιχειρήσουμε στὸ παρὸν ἄρθρο νὰ «χωρίσουμε» σὲ μέτρα¹ μερικὰ κείμενα τῶν **τριῶν πρώτων κατηγοριῶν**², σχολιάζοντας καὶ ἀναλύοντας μέχρις ἐνὸς σημείου τὶς συναντώμενες ἐξαιρέσεις. Σὺν τῷ χρόνῳ θὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλα μέλη μὲ ρυθμικὲς ἀσάφειες, κατ' ἐπιθυμίαν τῶν ἀναγνωστῶν.

Κρίνουμε σκόπιμο, προτοῦ ἐπικεντρώσουμε σὲ ἐπιμέρους λεπτομέρειες, νὰ ἐξετάσουμε συνολικὰ τὸ πρόβλημα τῆς χρονικῆς συναρμογῆς τῶν θέσεων κατὰ τὴν ροὴ ἐνὸς ἄσματος.

ΟΙ «ΑΡΓΙΕΣ» ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ

Στὴν πλειοψηφία τῶν ἐξηγήσεων τῆς Νέας Μεθόδου, παρατηρεῖται ἓνα στρογγύλεμα σὲ ἄρτιο πλῆθος χρόνων (2, 4 ἢ 6) τοῦ ρυθμικοῦ μέτρου στὸ ὁποῖο ἀνήκει ἡ καταληκτικὴ συλλαβὴ κάθε θέσεως. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὸ δὲν συμβαίνει πάντοτε, προβάλλει εὐλογα ἴσως ὁ προβληματισμός: Μήπως εἶναι συνειδητὴ ἡ ἀσυνέπεια τῶν ἐξηγητῶν στὴν ρυθμικὴ ἀποπλήρωση τῶν μέτρων τῶν καταλήξεων; Ἐπιτρέπεται οἰαδήποτε ἐπέμβασις στὴν ἐκάστοτε ἐπιλογὴ τῶν ἐξηγητῶν;

Ἄς δοῦμε κατ' ἀρχὰς τί λέγει ὁ θεωρητικὸς θεμελιωτὴς τῆς Νέας Μεθόδου Χρύσανθος: *Εἰς τὴν ρυθμικὴν ὁ χρόνος ὅς τις περνᾷ χωρὶς φθόγγου πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ρυθμοῦ, (τὸ ὁποῖον γίνεται ὅταν ὁ ρυθμὸς περισεύῃ τῆς μελωδίας περὶ τὰ μέσα τοῦ τροπαρίου) ὀνομάζεται χρόνος Κενός· τοῦτον ἡμεῖς σημαίνομεν μὲ τὴν ἀπλὴν, ἢ διπλὴν, ἢ τριπλὴν, κατὰ τὸ μᾶκρος τὸ ὁποῖον ἔχει (ΘΜ, §187, σελ. 83). Ὅπου τύχοι ἐμμελὲς μᾶκρος συλλαβῆς, ἐκεῖθεν ἀρχίζομεν νὰ χωρίζωμεν τὰ μέτρα, εἴτε τετράχρονον εἶναι ἢ δίχρονον. Καὶ ἂν προηγῇται φθόγγος τελικὸς, ὅς τις δύναται νὰ εἶναι καὶ βραχὺς, καὶ δίχρονος, καὶ τρίχρονος, διορίζεται ὁ χρόνος τούτου τοῦ φθόγγου ἀπὸ τὴν ἐπομένην ἔμφασιν (ΘΜ, §172, σελ. 74). Ὅταν προευρίσκηται καμμία συλλαβὴ καταληκτικὴ τοῦ μέλους, τῆς ὁποίας ἡ μακρότης ἂν γίνῃ καὶ μονόχρονος καὶ δίχρονος καὶ τρίχρονος, δὲν παραβλάπτεται τὸ μέλος, νὰ διορίζωμεν τὴν μακρότητά της, καθὼς ζητεῖ ἡ ἐπομένη τετράχρονος, ἢ δίχρονος μακρότης ἢ ἀμετάβλητος. Οὕτω τῆς λέξεως **Εὐχὰς** ἢ συλλαβὴ **χὰς** γίνεται τρίχρονος, διὰ τὰς ἐπομένας ἀμεταβλήτους μακρότητας τῶν*

1 Χρησιμοποιοῦμε τοὺς ὅρους «μέτρο» καὶ «ποὺς» μὲ τὶς ἑννοίες ποὺ τοὺς δίνει κατὰ βάσιν ὁ Χρύσανθος. Ὅθεν, μέτρα εἶναι τὰ **δομικὰ** ρυθμικὰ συστατικὰ ἐνὸς μέλους καὶ πόδες τὰ δομικὰ συστατικὰ ἐνὸς ρυθμοῦ. Δὲν ἐμπίπτει στὰ ὅρια τῆς παρούσης ἡ γενικότερη διασαφήνις τῆς συγκεκριμένης ὁρολογίας ποὺ συναντᾶται.

2 Βλ. ἄρθρο Ὑπάρχει Τετράσημος Ρυθμός;

συλλαβῶν, α, γι, ε, κυ, ρι καὶ ε (Κῶδιξ 18 Δημητσάνας, §128). [...] Εἶναι δὲ σιωπῇ, τὸ νὰ παρέρχηται χρόνος ἄφθεγκτος ἀνάμεσα εἰς τοὺς φθόγγους τῆς μελωδίας, ἢ διὰ ἀποπλήρωσιν τοῦ ῥυθμοῦ, ἢ τοῦ μέτρου, ἢ διὰ ἄλλην τινὰ χρεῖαν (ΘΜ, §395, σελ. 176).

Ὁ Χρῦσανθος, λοιπὸν, μιᾷ κατηγορηματικῇ γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς ἀποπληρώσεως τῶν ρυθμικῶν ποδῶν, ποὺ φαίνεται νὰ ἦταν κάτι αὐτονόητο γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Ἡ σημερινὴ πρόοδος τῆς παλαιογραφίας ἔχει καταστήσει προφανῇ τὴν ἀπουσία ἀπολύτως προσδιοριστικοῦ ρόλου τῶν «ἀργιῶν» τῆς παλαιᾶς γραφῆς καὶ τὴν ὡς ἐκ τούτου παρεχόμενη εὐελιξία στὴν ἐξήγησίν των. Σημειώνει σχετικῶς ὁ καθηγητὴς Γρ. Στάθης: Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι, ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἀνάγκη τῆς «κρατήσεως» τοῦ χρόνου κατὰ τὴν ροὴν ἢ ἀνάπτυξιν τοῦ μέλους, οἱ ἄργιες ἀναπλήρωναν τὶς ἐλλείψεις τῶν ρυθμικῶν ποδῶν. Καὶ: Ὅπωςδήποτε τὰ «λείμματα», γνωστὰ σήμερα ὡς σιωπὲς ἢ παύσεις, ἦταν στοιχεῖα τοῦ μέλους ἀπαραίτητα· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔχουμε εἰδικὰ σημάδια γιὰ τὴν παρασήμενσή τους πρὸ τῆς Νέας Μεθόδου ἀναλυτικῆς σημειογραφίας (1814-1815), πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι συνυπονοοῦνταν ὅπου χρειάζονταν, στὰ σημάδια τῶν ἀργιῶν (Ἡ ἐξήγησις τῆς ψαλτικῆς τέχνης, σελ. 343).

Πρὸς πίστωσιν τῶν ἀνωτέρω, ἃς ἐξετάσουμε δειγματοληπτικῶς τὴν συμπεριφορὰ τῆς συνήθους προσωρινῆς καταλήξεως τοῦ α' στιχηρατικοῦ ἤχου μὲ κίνηση ἀρχικῶς ἀπὸ τὸν Γα πρὸς τὸν Πα καὶ τελικῶς πάλι πρὸς τὸν Γα. Ἀναλόγως τοῦ τονισμοῦ της (στὴν τελευταία ἢ προτελευταία συλλαβὴ) ἐμφανίζεται μὲ 2 βασικὲς διαφορετικὲς ἐκδοχάς, μὲ κοινὸ χαρακτηριστικὸ στὴν παλαιὰ γραφὴ τὴν διπλῇ στὸ τελευταῖο φθογγόσημο. Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις ποὺ ἐντοπίσαμε στὸ ἀναστασιματάρειο τοῦ Πέτρου, φωτίσαμε τὸ τμῆμα τῆς θέσεως ποὺ ὀριοθετεῖ τὴν ἔναρξιν τοῦ καταληκτικοῦ μέτρου καὶ κλείσαμε σὲ κόκκινο πλαίσιο ὅλο τὸ καταληκτικὸ μέτρο. Ἔτσι γίνεται σαφὴς ἡ ποικιλία στὴν ἐξήγησιν τῶν τελευταίων χρόνων (τῆς διπλῆς τῆς παλαιᾶς γραφῆς) μὲ μόνιμο κριτήριον τὸ ἄρτιο στρογγύλεμα τῶν χρόνων τοῦ ἐν λόγῳ μέτρου.

ΠΕΡΙ ΑΡΓΟΥ ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΕΛΟΥΣ

Ἄς ἔλθουμε σὲ πιὸ συγκεκριμένες παρατηρήσεις. Μελετώντας τὰ ἀργὰ εἰρμολογικὰ μέλη (βλ. παρακάτω: Δοξολογία Π. Βυζαντίου, Ὁ Ἄγγελος ἐβόα), δὲν εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστώσει κανεὶς ὅτι πολὺ σπάνια συναντᾶται περιττοῦ πλήθους χρόνων μέτρο ὡς δομικὸ συστατικὸ θέσεως ἀλλὰ καὶ γενικῶς κατὰ τὴν ροὴν τοῦ μέλους. Εἶναι ἐντυπωσιακὸ ὅτι σὲ ὁλόκληρο τὸ Εἰρμολόγιον Καταβασίων τοῦ Λαμπαδαρίου ποὺ ἐξέδωσε στὰ 1825 ὁ Χουρμούζιος, ὑπάρχει μόνον μία θέση μὲ μέτρο περιττοῦ πλήθους χρόνων ἐντὸς

αὐτῆς.³ Ἐκτὸς εὐαρίθμων καὶ συγκεκριμένων ἐξαιρέσεων (ὅπως π.χ. στοὺς μελισματικούς πλατυσμούς τῶν πολυελέων), περιττοὶ χρόνοι συναντῶνται μόνον στὶς καταλήξεις τῶν θέσεων, στὸ σημεῖο ποὺ πραγματοποιεῖται ἡ συναρμογὴ μὲ τὴν ἐπόμενη θέση, καὶ μάλιστα σπανίως καὶ ἄνευ συστηματικότητος. Συνήθως, παρατηρεῖται ἓνα στρογγύλεμα τῶν καταληκτικῶν χρόνων -σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἀκολουθοῦν μέλος-, ποὺ ὀφείλεται ἐγγενῶς στὴν προέλευση τοῦ ἀργοῦ εἰρμολογικοῦ μέλους ἀπὸ τὸν χρονικὸ διπλασιασμὸ τοῦ συντόμου καὶ συνιστᾷ τὴν θεμελιώδη ἀρχὴ τοῦ συνεπτυγμένου ρυθμοῦ (διὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἀφιερῶσουμε ἰδιαίτερο ἄρθρο). Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἐπεχείρησε κανεὶς ποτὲ νὰ ψάλει μὲ συνεπτυγμένο ρυθμὸ, μπορεῖ καὶ μόνον ἀπὸ τούτῃ τὴν παρατήρησιν νὰ συμπεράνει μὲ ἀσφάλεια ὅτι ἡ ἀμέθοδη χρονικὴ ἀνακολουθία τῶν καταλήξεων, ὀφείλεται σὲ «ἀτέλεια» τῶν δύο ἐκ τῶν τριῶν Διδασκάλων, Γρηγορίου καὶ Χουρμουζίου. Ὅπως εἶδαμε λεπτομερέστερα σὲ ἕτερο ἄρθρο, οὔσης ἤδη παραμελημένης τῆς συνειδήσεως τοῦ 4σῆμου/συνεπτυγμένου ρυθμοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς μεταρρυθμίσεως, οἱ δύο ἐξηγητὲς δὲν ἔδωσαν ἰδιαίτερη σημασίαν στὸ ζήτημα αὐτό. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὴ ἡ σημείωσις τοῦ Χρυσάνθου στὸ αὐτόγραφο Θεωρητικὸ του (κῶδιξ 18 Βιβλιοθήκης Δημητσάνας) ποὺ συνέταξε γιὰ νὰ δώσει στὸν Γρηγόριο: *Ταῦτα τὰ κεφάλαια (έννέα κεφάλαια σχετικὰ τοῦ ρυθμοῦ) οὐκ ἐγράφθησαν ἐν ταύτῃ τῇ βίβλῳ κατ' αἵτησιν (!) τοῦ κεκτημένου (τοῦ Γρηγορίου).*

Ἀπεναντίας, ὁ ἴδιος ὁ Χρυσάνθος -ὁ θεωρητικὸς τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1814- πέρα ἀπὸ τὴν θεωρητικὴν κατοχύρωσιν τοῦ ζητήματος τοῦ ρυθμοῦ, στοὺς δύο αὐτογράφους μουσικούς κώδικές του ποὺ διεσώθησαν ἀλλὰ καὶ στὰ διάσπαρτα μουσικὰ παραδείγματα τοῦ Θεωρητικοῦ του ἐμμένει σταθερῶς καὶ ἀπαρεκκλίτως στὸ στρογγύλεμα τῶν καταληκτικῶν μέτρων, καὶ μάλιστα ἐπὶ τὸ πλεῖστον σὲ 4σημα. Γράφει σχετικῶς ὁ π. Σπυρίδων Ἀντωνίου: *Στὸ χειρόγραφο αὐτό, παρατηροῦμε τὸν χωρισμὸ τῶν ποδῶν τῶν εἰρμῶν σὲ τετράσημα μέτρα. Ὁ χωρισμὸς γίνεται στὴν ἀρχὴ τῶν τονιζομένων λέξεων συνήθως μὲ τὴν προσθήκην κλάσματος ὅπου χρειάζεται ἓνας χρόνος, πρὸ τῶν τονιζομένων συλλαβῶν τῶν λέξεων, πρὸ τῆς βαρείας, τῆς πεταστῆς ἢ τοῦ ὀλίγου ἐκλαμβάνοντάς τα ὡς τονικὰ σημάδια. Τετραπλασιάζει συχνὰ τοὺς χρόνους μιᾶς συλλαβῆς μετὰ ἀποδόματος⁴.*

Τίθεται ἀπὸ κάποιους ἢ ὑπόθεσις ὅτι ἴσως οἱ δύο ἐξηγητὲς θέλησαν συνειδητὰ μὲ τὸν τρόπο τους νὰ δώσουν στοὺς ψάλτες τὴν δυνατότητα πολλαπλοῦ χειρισμοῦ τῶν καταληκτικῶν χρόνων. Δὲν θεωροῦμε ἄσκοπο νὰ ἐπανέλθουμε καὶ νὰ τονίσουμε ὅτι μιὰ τέτοια δυνατότης δίδεται στὸν ψάλτη

3 Πρόκειται γιὰ τὴν ἀμφιλεγόμενη θέση «Νεῦσον πρὸς ὕμνους» τῶν ἱαμβικῶν Καταβασίων τῶν Χριστουγέννων. Ὁ κώδικας EBE 915 μᾶς παρέχει δόκιμη ἐναλλακτικὴ πρότασις χωρὶς 3σημα μέτρα. Ἐπίσης, παρακάτω στὴν ζ' («θᾶπτον μολεῖν σε») καὶ στὴν η' ὠδῇ («λαοὺς πρὸς ὕμνον») ἡ ἴδια θέση ἐμφανίζεται «διορθωμένη».

4 *Τὸ Εἰρμολόγιον καὶ ἡ Παράδοσις τοῦ Μέλους του*, Ἀθῆναι 2004. Ἀναφέρεται στὸν κώδικα 229 - αὐξ. ἀρ. 81 τοῦ 1811 τῆς βιβλιοθήκης Ψάχου. Πηγή: <http://music.analogion.-net/Theory/Xrusan0osEjghsh.html>

έξ όρισμοϋ σέ όλες τίς -έντελείς κυρίως- καταλήξεις άπό τήν φύση τής ίδιαις τής έξηγήσεως· ύποθετικώς, άκόμη και μιά τέλεια ρυθμισμένη κατάληξη δύναται νά προσλάβει και άλλες έναλλακτικές μορφές, άναλόγως διαφόρων παραγόντων: χρονικής άγωγής, είδους τής άκολουθίας, γενικής εύρυθμίας τοϋ μέλους, πλήθους τών χορωδών, όμοιογενείας και συγχρονισμού των, άκόμη και ψυχοσωματικής καταστάσεώς των. Πάντοτε, όμως, μέ μέτρα άρτίου πλήθους χρόνων.

Έν όλίγοις, τó πρόβλημα τής συναρμογής τών θέσεων ήγέρθη στην έξήγηση. Έχοντας αναλύσει τά δεδομένα τής έποχής πρό και γύρω στα 1814, δέν θά πρέπει νά μάς προβληματίζουν ούτε νά προσδίδουμε ιδιαίτερη έμφαση στις τυχόν «άρρυθμιστες» συνδέσεις, αλλά νά διερευνούμε και άλλες έξηγητικές δυνατότητες. Είναι, πιστεύουμε, προφανές ότι όχι μόνον έπιτρέπεται ή επέμβασις ρυθμικής μορφοποιήσεως τών άπολήξεων τών θέσεων, αλλά και έπιβάλλεται. Χάρις δέ στην σημερινή εύρεία διακίνηση ψηφιακοϋ ύλικοϋ, εύρίσκουμε για πολλά άμφισβητούμενα σημεία έναλλακτικές προτάσεις, άκόμα και άπό τόν ίδιο έξηγητή.

ΤΡΟΠΟΙ ΣΥΝΑΡΜΟΓΗΣ

Άς έλθουμε τώρα στον μηχανισμό μέ τόν όποιο συντελείται ή ρυθμική άποπλήρωσις⁵ τών θέσεων.

Οί περισσότερες έντελείς καταλήξεις τοϋ είρμολογικοϋ και στιχηραρικοϋ γένους τελειώνουν μέ νέα συλλαβή σέ άρχή μέτρου. Η συλλαβή αύτή άντιστοιχεί ως έπί τó πλείστον στην παλαιά γραφή⁶ σέ συνδέσμους (διπλή άπόστροφο) ή κάποιο άλλο σημάδι συνοδευόμενο άπό άπόδομα ή διπλή. Τά σημάδια αύτά βεβαίως (κυρίως τó άπόδομα) έπιφέρουν ένίστε κάποιο μελισματικό τέλος στην θέση. Συνήθως, όμως, και μάλιστα στο άργό είρμολογικό και στο άργοσύντομο στιχηραρικό είδος (δηλαδή στα άναλυτικώς γραμμένα μέλη) έμπεριέχουν κάποια άόριστη άργια και μπορούν νά διαρκέσουν μέχρι και 4 χρόνους, μέ έπικρατέστερη διάρκεια τούς 2 χρόνους. Ό καθορισμός της έξαρτάται άπό τó κείμενο που άκολουθεί και έπαφίεται στην διάκριση τοϋ πρωτοψάλτου ή τοϋ έξηγητοϋ.

Συχνά, ή έν λόγω συλλαβή άποτελεί άρχή 4σήμου μέτρου που όλοκληρώνεται μέ τούς άμέσως έπομένους χρόνους (συνήθως 1 ή 2), όταν «περισσεύουν» ως προθεματικοί τής άκολουθούσης θέσεως (βλ. πχ παρακάτω στην Δοξολογία Π. Βυζαντίου-2ος στίχος: «εύλογούμεν Σε προσκυνούμεν Σε», «δοξολογούμεν Σε εύχαριστούμεν Σοι»). Όταν δέν διατίθενται τέτοιοι χρόνοι, ή καταληκτική συλλαβή είτε καταλαμβάνει 2 χρόνους και ένοϋται μέ

5 Είδικώς τó άργοσύντομο στιχηραρικό μέλος, λόγω τών ιδιαιτεροτήτων του, θά έξεταστεί ξεχωριστά σέ ιδιαίτερο άρθρο.

6 Όμιλούμε έδω κυρίως για τήν τελευταία φάση τής παλαιάς γραφής (β' ήμισυ 18ου αϊ. - 1814), κατά τήν όποία έγράφη και ή παρούσα δοξολογία.

τὸ προηγούμενο μέτρο μετατρέποντάς το σὲ ὅσημο, ὅπως στὴν περίπτωση 1Γ' τῆς Δοξολογίας τοῦ Βυζαντίου («εὐχαριστοῦμέν Σοι»), εἴτε καταλαμβάνει αὐτοτελῶς ἓνα 4σημο μέτρο (πχ «Δόξα Σοι τῷ δείξαντι τὸ φῶς»). Ὅταν οἱ ἐπακολουθοῦντες προθεματικοὶ χρόνοι εἶναι 3, ἡ καταληκτικὴ συλλαβὴ εἴτε κρατᾶ 1 μόνον χρόνο ἐὰν τὸ ἐπιτρέπει ἡ θέσις καὶ ἡ ἐκτύλιξις τοῦ μέλους, εἴτε ἐκτείνεται σὲ 3 χρόνους καὶ δημιουργεῖται μέτρο ὅσημο. Σπανιότερα συναντοῦμε 4χρονη καταληκτικὴ συλλαβὴ καὶ 2 προθεματικούς χρόνους, ποὺ ἐπίσης ἐνοῦνται σὲ ὅσημο.

Ὑπάρχουν τέλος ἀτελεῖς καταλήξεις (συνήθως ἄνευ ἀργίας στὴν τελευταία συλλαβή) ποὺ ὁ μελοποιὸς ἢ ὁ ἐξηγητὴς δὲν θέλει νὰ «καθυστερήσει» γιὰ λόγους εὐρυθμίας-ροῆς τοῦ μέλους. Ἔτσι, στὸ δυνητικὰ ὑφιστάμενο ὅσημο (4σημο+2σημο) τελευταῖο μέτρο τῆς καταλήξεως ἐνσωματώνεται ἡ μονόχρονη προθεματικὴ συλλαβὴ ποὺ τυχὸν ἀκολουθεῖ. Στὴν περίπτωση 1Β', ἡ «δο» εἶναι προθεματικὴ συλλαβὴ τῆς θέσεως «(δο)ξολογούμεν Σε» ποὺ ἐνσωματώνεται στὴν θέση «(προσκυ)νοῦμεν Σε», ἀντικαθιστώντας τὸν 2^ο χρόνο τῆς τελευταίας τῆς συλλαβῆς. Συναντᾶται καὶ προθεματικὴ συλλαβὴ μὲ γοργόν, διατηρουμένου τοῦ κλάσματος τῆς καταληκτικῆς συλλαβῆς (βλ. περίπτωση 1ΣΤ', 1Γ' κ.ἄ.).

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

1) Οἱ θέσεις ἔχουν κατὰ βάσιν τετράσημη δομὴ (βλ. ἄρθρο Ὑπάρχει Τετράσημος Ρυθμός:).

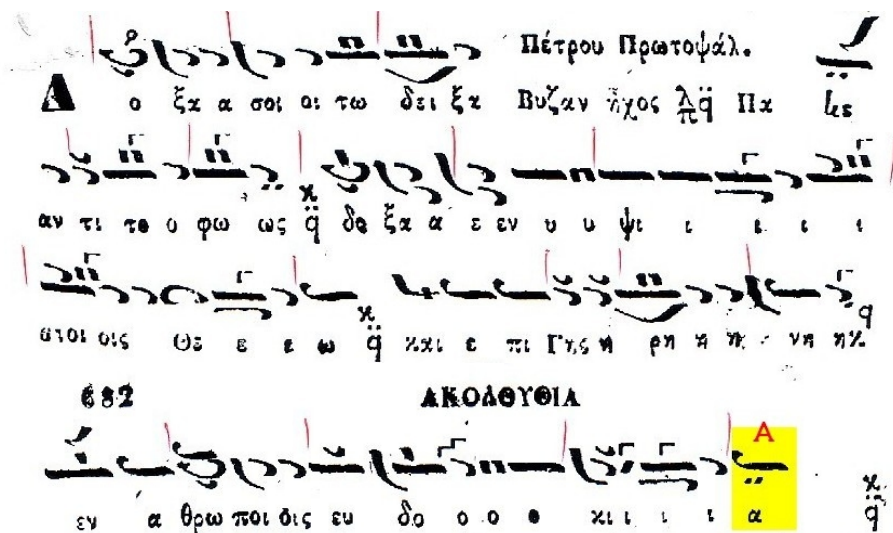
2) Ἡ θεμελιώδης χρονικὴ μονάδα τοῦ τετρασήμου ρυθμοῦ εἶναι οἱ 2 χρόνοι. Συνεπῶς, ὁ τετράσημος νοεῖται ὡς 2σημος συνεπτυγμένος.

3) Ἡ συναρμογὴ κάθε θέσεως μὲ τὸ ἀκολουθοῦν μέλος πραγματοποιεῖται μὲ στρογγύλεμα σὲ ἄρτιους χρόνους τοῦ καταληκτικοῦ τῆς μέτρου.

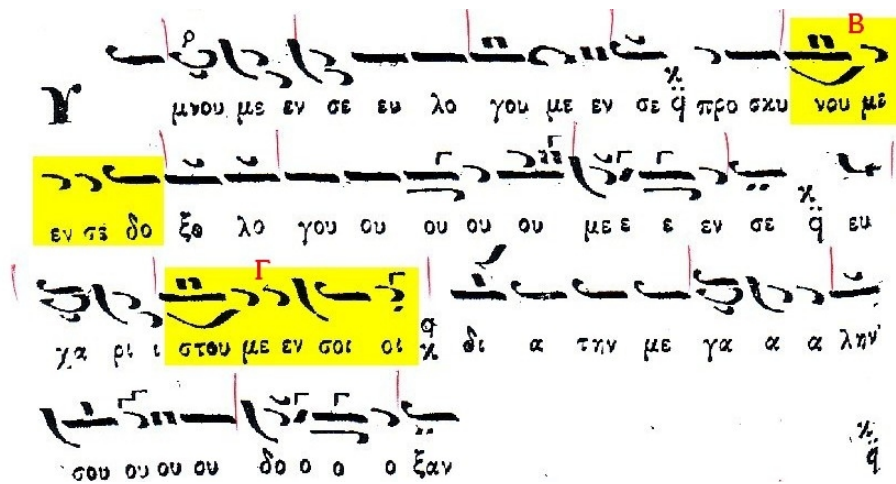
4) Ἰδανικά, τὸ καταληκτικὸ μέτρο ἀκολουθεῖ τὸν γενικὸ ρυθμὸ τοῦ μέλους καὶ γίνεται ἐπίσης τετράσημο.

ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΜΕΛΩΝ

1) Δοξολογία Πέτρου Βυζαντίου, ἦχος πλ. α' (συναντᾶται καὶ ὡς α' 4φωνος)
Ὡς βάσις παρουσιάσεως τῆς δοξολογίας ἐλήφθη τὸ κείμενο τῆς *Μουσικῆς Πανδέκτης* (1851), ὡς τὸ πλέον γνωστὸ στὸν ἱεροψαλτικὸ κόσμο. Βοηθήματα γιὰ τὴν μελέτη μας ἀπετέλεσαν ἐπίσης: Τὸ χργφ 4 *Σιατίστης* τοῦ 1823, ποὺ φιλοξενεῖ τὴν πλέον διαδεδομένη, ὡς φαίνεται, ἐξήγηση τοῦ Γρηγορίου, ἡ ὁποία προφανῶς ἐξεδόθη καὶ στὰ ἔντυπα μὲ ἐλάχιστες μικροπαραλλαγές· τὸ *Ταμεῖον Ἀνθολογίας* τοῦ Φωκαέως (1834)· ἡ περίφημη *Κοκκινογοργοῦσα* (1846)· καὶ ἡ ἀνέκδοτη ἐξήγησις τοῦ Ὑδραίου κωδικογράφου καὶ ἐξηγητοῦ παπα-Γεωργίου *Μάνου*. Δυστυχῶς δὲν μπορέσαμε νὰ ἐντοπίσουμε κάποια ἐξήγηση τοῦ Χουρμουζίου. Δὲν παραπέμπουμε στὰ χργφ *EBE 2329* καὶ *EBE 3472*, ὡς μὴ διαφέροντα οὐσιαστικῶς ἀπὸ τὸν 4 Σιατίστης. Ἐπισυνάπτουμε καὶ τὸ πρωτότυπο κείμενο ἀπὸ τὸν κώδικα *EBE 3469* καὶ ἀπὸ ἕτερο χργφ τοῦ *Κώνστα*.

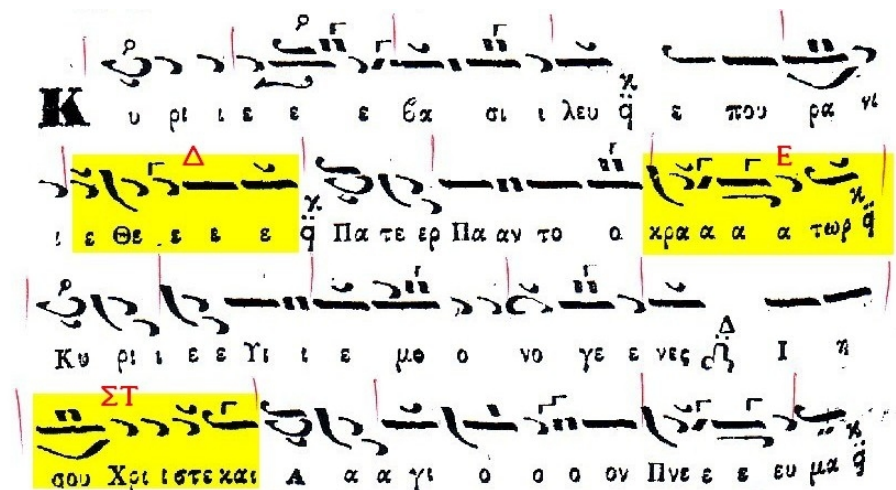

Α. Ἡ διπλὴ ἐδῶ εἶναι ἓνα κατάλοιπο τῆς παλαιᾶς γραφῆς. Τίθεται στὸ τέλος στίχων ἢ τροπαρίων μὲ ἀόριστη διάρκεια. Στὴν πράξη, πολλὲς φορές συμπληρώνεται σὲ 4σημο ἀπὸ «προθεματικούς» χρόνους τοῦ ἐπομένου στίχου ἢ τροπαρίου καὶ συνεπῶς ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτούς. Ἐπαναλαμβάνεται σὲ ὅλους τοὺς στίχους τῆς Δοξολογίας.

Β-Γ. Μέτρα δσημα. Πρόκειται για τις δύο συνηθέστερες εξαιρέσεις, που άφορούν το τέλος των θέσεων και βασίζονται στον μηχανισμό που περιγράφη άνωτέρω.

Ο Μάνος, άν και γενικώς δέν δίνει συνειδητά σημασία στο συγκεκριμένο πρόβλημα τής χρονικής διευθετήσεως τών καταλήξεων τών θέσεων (καί κατ' αúτην τήν έννοια δέν άποτελεί άξιόπιστη πηγή), έν τούτοις σέ πολλές περιπτώσεις «διορθώνει» τήν έξήγηση του Γρηγορίου άποκαθιστώντας τούς 4σήμες στις καταλήξεις τών θέσεων. Έν προκειμένω, στην περίπτωση Β' έκτείνει τήν συλλαβή «(προσκυνοúμέν) Σε» σέ 3 χρόνους.

Δ-Ε. Όμοιες μέ τήν περίπτωση Γ'.

ΣΤ. Όμοια μέ τήν περίπτωση Β'. Καί έδω ό Μάνος προτιμά δύο 4σήμες άντι του δσήμου.

Z. Όμοια με την περίπτωση Γ'.

H. Μία από τις ελάχιστες περιπτώσεις περιττού αριθμού χρόνων σε όλη την δοξολογία, όπου, σύμφωνα με όσα αναπτύξαμε στην αρχή του παρόντος, μπορούμε να «επέμβουμε» επεκτείνοντάς την συλλαβή «(Πα)τρός» σε 3 χρόνους, είτε με διπλή, είτε με πεταστή και απόστροφο μετά κλάσματος. Το δικαίωμα αυτό εξ άλλου μάς το δίνει και η διπλή του πρωτοτύπου κειμένου.

Ένδιαφέρον παρουσιάζει και η πρότασις του Μάνου που «διορθώνει» την προκειμένη έλλειψη διπλασιάζοντας την ακολουθοῦσα συλλαβή «ὁ (αἴρων)» με κλάσμα, ενώ η Κοκκινογοργοῦσα την διπλασιάζει με δύο διαδοχικές αναβάσεις μιᾶς φωνῆς.

Θ. Παρόμοια με την περίπτωση Β'. Ἐδῶ, ἡ τελευταία συλλαβή «ρων» τῆς θέσεως γράφεται στο παλαιό με συνδέσμους καὶ μάς δίνει ὅλο τὸ δικαίωμα γιὰ ἀπαλοιφή τῶν γοργῶν καὶ ἀνάπτυξη τῶν δύο συλλαβῶν «ρων την» σὲ ἓνα 4σημο μέτρο. Μὲ αὐτὴν τὴν μορφή εὐρίσκεται ἡ συγκεκριμένη θέση στο *Ταμεῖον* τοῦ Φωκαέως, στὴν ἐξήγηση τοῦ Μάνου καὶ στὴν *Κοκκινογοργοῦσα*, καὶ αὐτὸ ἐκτελοῦν στὴν πράξη, συνειδητὰ ἢ μὴ, οἱ περισσότεροι ψάλτες.

I. Όμοια με την περίπτωση Β'.

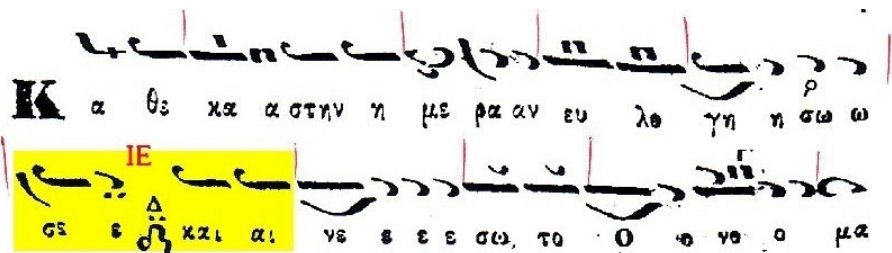
IA. Ἡ ἐξαίρεσις τούτῃ περιγράφεται ἀνωτέρω. Ἡ καταληκτικὴ συλλαβὴ «ρων» τῆς θέσεως «ὁ) αἴρων» καταλαμβάνει 3 χρόνους γιὰ νὰ σχηματίσει 6σημο μαζί με τοὺς 3 προθεματικούς χρόνους ποὺ ἀκολουθοῦν.

II προ σδε ξαι αι την δε η η σιν η η μων ο κα
θη με ε νος εκ δε ξι ω ω ω ων του Πα α τρος και ε
λε η η σο ο ον η η η η μας
IB
0 τις υ ει μω νος Α α γι ι ι ι ο ος
IF
συ ει ει ει ει μο νος Κυ υ ρι ι ι ο ος ι η
ID
σους Χρι ι στο ος εις δο ο ο ξαν θε ου Πα α τρο
ο ο ο ος α α α α μην

IB. Τμήμα του μέλους ἐκτὸς διακριτῆς θέσεως. Ἐκτιμῶ ὅτι ὁ μελοποιὸς ἔδωσε βαρύτητα στὴν ἐπανάληψη τοῦ ἐναρκτήριου σχήματος ΖΩ-ΚΕ-ΔΙ-ΓΑ (θέση ψηφιστοῦ καὶ πιάσματος στὸ παλαιὸ) τοῦ κυριαρχεῖ καὶ χαρακτηρίζει ὁλόκληρη τὴν Δοξολογία. Ἡ κατὰ τὰ λοιπὰ ἀναιτιολόγητη αὐτὴ ἐξαίρεσις καὶ ἡ παρέκκλισις ἀπὸ θεμελιώδεις κανόνες μελοποιΐας τοῦ Πέτρου Λαμπαδαρίου μᾶς ὑποψιάζει ὅτι οὔτε ὁ Βυζάντιος εἶχε συνειδητὴ γνώση τοῦ 4σῆμου ρυθμοῦ.

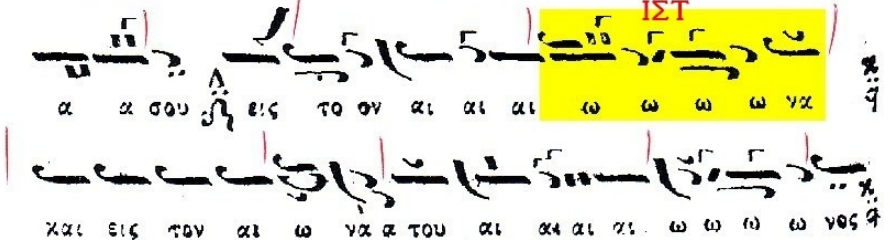
IF. Στὸ χργφ 4 τῆς Σιατίστης καὶ στὸ *Ταμεῖον* τοῦ Φωκαέως, ἡ ἀπόστροφος συνοδεύεται ἀπὸ διπλῇ, ὁπότε ἐδῶ πρόκειται προφανῶς γιὰ τυπογραφικὸ λάθος. Συνεπῶς, ἔχουμε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ 6σημο μέτρο, τὸ ὁποῖον δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀποτελεῖ ἐπιλογή τοῦ ἐξηγητοῦ (καὶ ὄχι τοῦ μελοποιοῦ), καθὼς θὰ μπορούσε νὰ παραχθεῖ 4σημο μέτρο ἐὰν ἐτίθετο γοργὸν καὶ ἀπλὴ στὴν ἀπόστροφο (τὴν δυνατότητα αὐτὴ συναντήσαμε σὲ χργφ ἰδιωτικῆς συλλογῆς).

ID. Ὅμοια μὲ τὴν περίπτωσι B'.

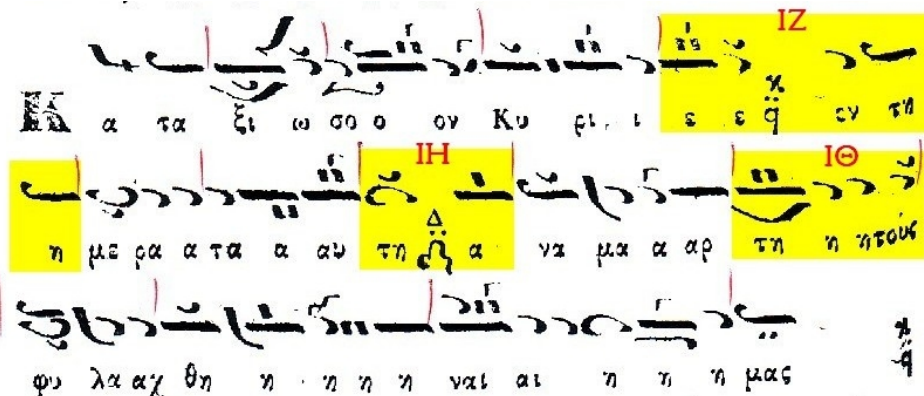
684

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ

IE. Όμοια με την περίπτωση ΙΓ'. Έπισημαίνουμε, όμως, ότι στο Ταμείον του Φωκαέως, στην Κοκκινογοργούσα και στο χργφ της Σιατίστης ή συλλαβή «σε» υπογράφεται σέ απόστροφο με κλάσμα και ο 4σημος διασώζεται. Πιθανότατα λοιπόν, έχουμε έδω επέμβαση του εκδότου.

IST. Όμοια με την περίπτωση Γ'.

IZ. Όμοια με την περίπτωση ΙΑ'.

IΗ. Όμοια με την περίπτωση Η'. Το παλαιόν έχει διπλή στήν συλλαβή «(ταύ)τη». Καί έδω την άποκαθιστά ο Μάνος και η Κοκκινογοργούσα με 3 χρόνους.

IO-K. Όμοιες με την περίπτωση Γ'.

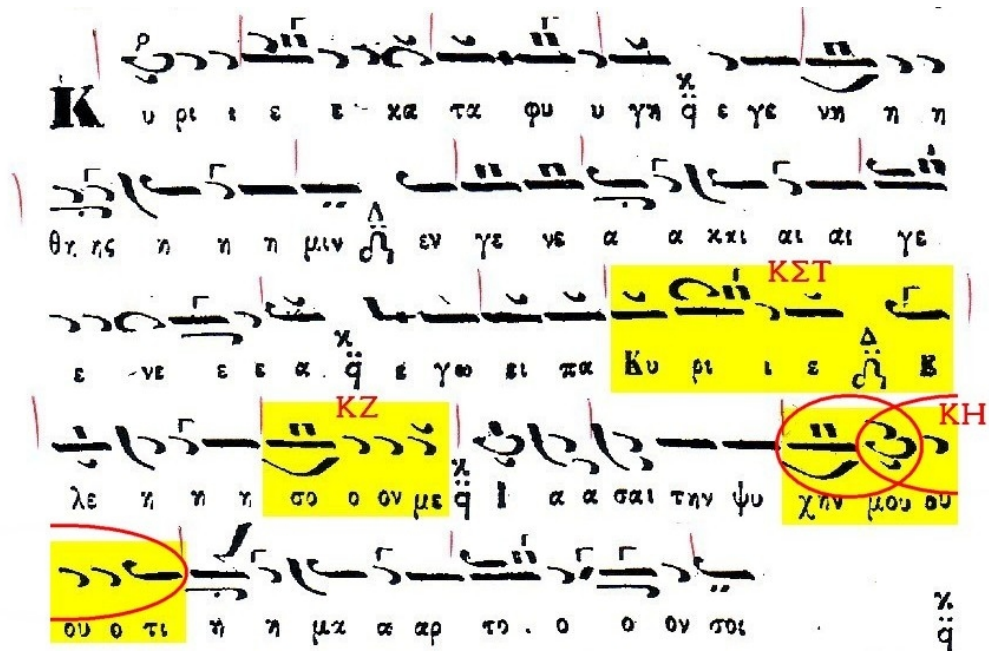
Ε υ λο γη τος ει Κυ ρι ε ε ε ο ο θε ε
 ος των Ηα τε ε τε ρω ων η γι η μων και αι
 αι Αι υε ε τον και δε δο ξα σμε ε ε ε νο ον το
 Ο. νο ο ο μα α α σου εις τους αι αι ω ω ω να ας
 α α α μην
 ε νοι το ο ο Κυ ρι ε ε το ε λε ε ο ος σου
 ε φη η μας κα θα α α περ γλ πι σα με ε εν
 ε ε πι ε ε σε

ΚΑ-ΚΒ-ΚΓ. Όμοιες με την περίπτωση Β'. Έντυπωσιακή ή επέμβασις του Μάνου δι' άποκαταστάσεως των 4σήμων και στίς τρεις περιπτώσεις (παρά την φαινομενική μάλιστα αναντιστοιχία με τὸ πρωτότυπο).

Ε υ λο γη τος ει ει Κυ υ υ υ ρι ε ε
 ε δι θα α ξο ο ον με ε ε η τα α α α δι και
 ω ω μα α α τα α α α σου

ΚΔ. Όμοια με την περίπτωση Γ'.

ΚΕ. Άναιτιολόγητη εξαίρεσις. Πιθανώς έμπνευσις του μελοποιού, που έπαναλαμβάνεται και στους έπομένους στίχους.

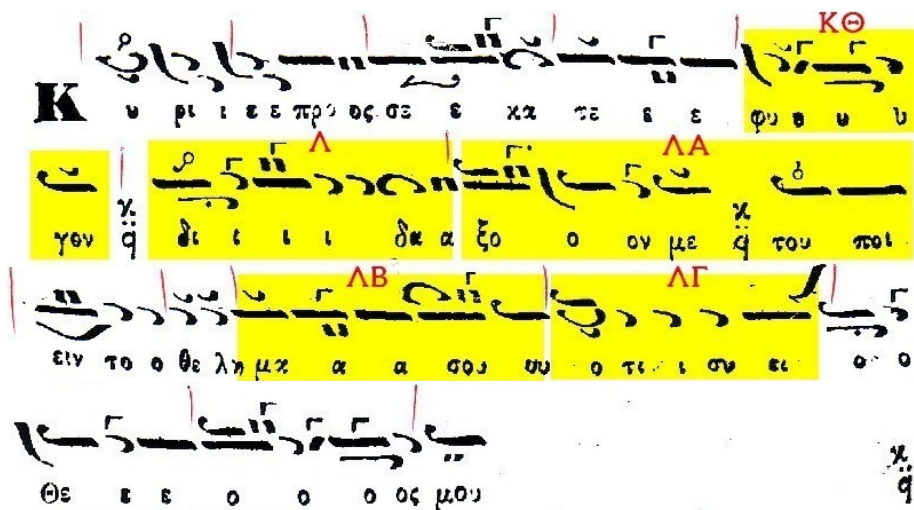
KST. Όμοια με την περίπτωση ΣΤ΄. Ο Μάνος προτείνει ξανά δύο 4σήμους αντί του 6σήμου.

KZ. Όμοια με την περίπτωση Γ΄.

KH. Οκτάσημος ἄτμητος, ἡγουν -θεωρουμένων τῶν χρόνων ἀνὰ ζεύγη- συνεπτυγμένος 4σημος ἀμφίβραχυς. Δηλαδή, μιά 4χρονη (ἡγουν μακρά) συλλαβὴ πλαισιωμένη ἀπὸ δυὸ 2χρονες (ἡγουν βραχεῖς): «χήν μου ο».

Τὸ σπάνιο αὐτὸ μέτρο παράγεται ἐδῶ ἀπὸ τὴν σύμπτυξη 4σήμου καὶ 6σήμου ὡς ἐξῆς: Ἡ τελευταία συλλαβὴ («μου») τῆς θέσεως «ἴασαι τὴν ψυχὴν μου» γίνεται ταυτόχρονα καὶ ἡ πρώτη συλλαβὴ τῆς ἐπομένης θέσεως, λόγῳ ἐλλείψεως μιᾶς συλλαβῆς. Ἐὰν δὲν ἔλειπε μιά συλλαβὴ θὰ εἴχαμε ἓνα 4σημο μέτρο γιὰ τὶς τελευταῖες συλλαβές τῆς μιᾶς θέσεως («τὴν ψυ)χήν μου» καὶ ἓνα 6σημο γιὰ τὶς πρῶτες συλλαβές τῆς ἄλλης θέσεως «μου οτι» (βλ. κόκκινους κύκλους). Αὐτὸ τὸ 6σημο μέτρο θὰ ἦταν ὁμοιο κατ' ἐπανάληψιν τῆς περιπτώσεως ΚΕ΄ (δηλ. τῆς καταλήξεως τοῦ προηγούμενου στίχου).

(Πρόκειται βεβαίως γιὰ μιὰ παραλλαγὴ τοῦ ἀύθεντικοῦ σχήματος τοῦ ἀμφιβράχους ποδός, καθὼς στὸ τέλος ἡ συλλαβὴ «τι» ἀντικατέστησε τὸν δεύτερο χρόνο τῆς τελευταίας δομικῶς συλλαβῆς «ο»).

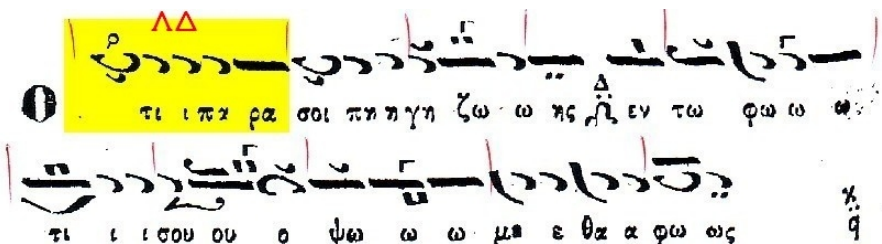
ΚΘ. Όμοια με την περίπτωση Γ'.

Λ-ΛΑ. Κλασική θέσις άντικενωκυλίσματος στην παλαιά, που άποτε-
λείται άπό ένα δσημο και ένα 4σημο μέτρο. Πρόκειται για τόν άργό δρόμο⁷
της είρμολογικής θέσεως
δι δα ξον με

Στόν καταληκτικό 4σημο «ξόν με» της προκειμένης περιπτώσεως
προστίθενται οί δύο προθεματικοί χρόνοι της έπομένης θέσεως και
μετατρέπεται σέ δσημο (σύμφωνα μέ τόν μηχανισμό που περιεγράφη
άνωτέρω).

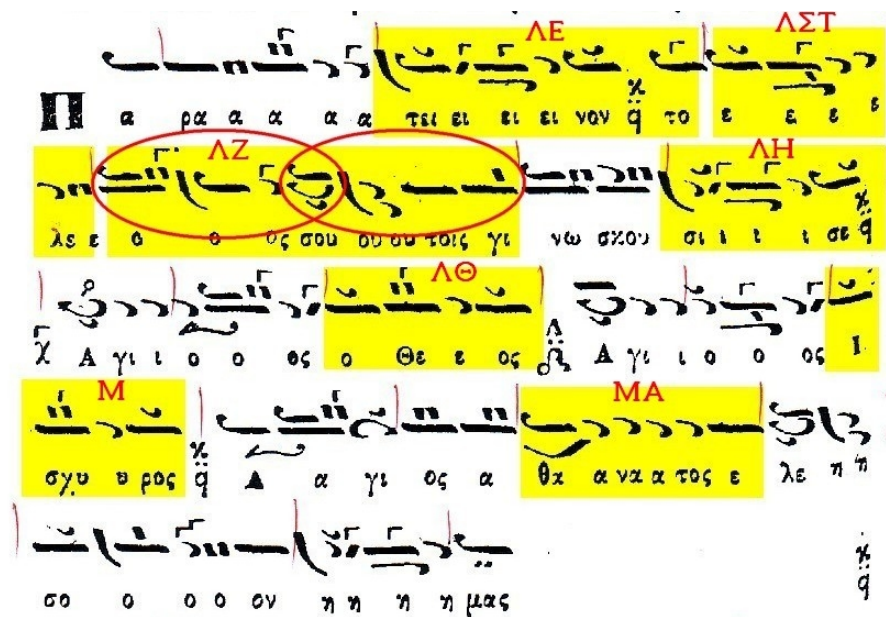
ΛΒ. Όμοια μέ την περίπτωση Γ'. Και έδω ό Μάνος άποκαθιστά τόν
4σημο, δίδοντας τέσσερις χρόνους στην συλλαβή «(θέλημά) Σου» (άπόδομα
στην παλαιά γραφή).

ΛΓ. Όμοια μέ την περίπτωση ΚΕ'.

ΛΔ. Όμοια μέ την περίπτωση ΙΒ'.

⁷ Έπισημαίνουμε, την διάσταση τών έννοιών «άργός/σύντομος δρόμος» και «άργή/σύντομη έξήγηση». Ό άργός δρόμος μιάς θέσεως προέρχεται άπό τόν χρονικό διπλασιασμό της και ή έννοιά του καθ' έαυτήν δέν σχετίζεται άμεσα μέ την παρασήμανση της θέσεως.

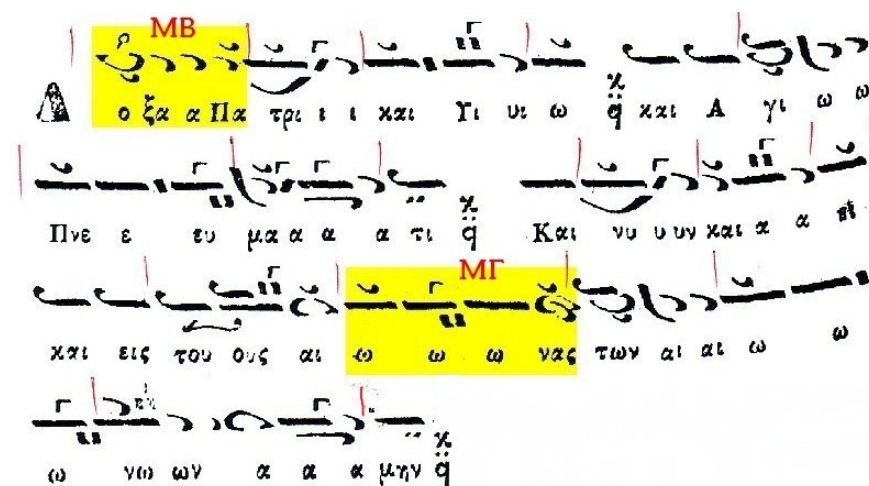
ΛΕ. Όμοια με την περίπτωση Β'.

ΛΣΤ-ΛΖ. Η θέσις «(τὸ) ἔλεός Σου» ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα βσημο καὶ ἓνα 4σημο μέτρο. Όπως καὶ ἡ περίπτωσης Λ', προέρχεται ἀπὸ διπλασιασμό τῶν χρόνων τῆς συντόμου εἰρμολογικῆς θέσεως.

Ό ἄτμητος 8σημος (ΛΖ') δημιουργεῖται με τὸν μηχανισμό πού περιγράφη στήν περίπτωση ΚΗ'.

ΛΗ-Μ. Όμοιες με την περίπτωση Γ'.

ΜΑ. Όμοια με την περίπτωση Β'. Ό Μάνος δίνει 3 χρόνους στήν καταληκτική συλλαβή «(ἀθάνα)τος» διασώζοντας τὸν 4σημο (σύνδεσμοι στό παλαιό).

ΜΒ. Όμοια με την περίπτωση ΙΒ'.

ΜΓ. Όμοια με την περίπτωση Γ'.

Γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς παρούσης ἐργασίας, ἃς μᾶς ἐπιτραπεί νὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰ μικρὴ στατιστικὴ ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω κειμένου τῆς *Πανδέκτης* (δὲν συμπεριελάβαμε τὶς καταλήξεις τύπου Α καὶ τοὺς τυχόντες προθεματικούς χρόνους στὴν ἔναρξη τῶν στίχων):

4σημα μέτρα: 228

2σημα: 26

6σημα: 13

8σημα: 2

Στὰ 4σημα μέτρα συμπεριλαμβάνονται καὶ τὰ δύο 3σημα, ποὺ ὡς ἐδείχθη παρεισέφρυσαν ἐκ παραδρομῆς. Τὰ 2σημα εἶναι καταληκτικὰ τύπου Β καὶ Γ (ποὺ τελικῶς ἐνοῦνται μὲ τὸ προηγούμενο τετράσημο δημιουργώντας ἐξάσημο). Νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ 9 ἀπὸ αὐτὰ ἐξηγεῖ ὡς 4σημα ὁ Μάνος.

2) **Καταβασία** Θ' Ὁδῆς τοῦ Πάσχα, Πέτρου Λαμπαδαρίου, ἦχος πλ.α'

Τὸ παρατιθέμενο κείμενο εἶναι ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ 1825 τοῦ Χουρμούζιου. Ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε, ὁ Χουρμούζιος διεσκεύασε κατὰ τὴν δική του ἀντίληψη τὴν ἐξήγηση τοῦ Γρηγορίου. Στὴν διάθεσή μας ἔχουμε ἀκόμη **4 χργφ**, ἀντίγραφα τῆς ἐξηγήσεως τοῦ Γρηγορίου. Οἱ διαφορές των εἶναι τόσο μικρές, πού μᾶς ὁδηγοῦν μὲ ἀσφάλεια στὸ συμπέρασμα ὅτι προέρχονται ἀπὸ μία καὶ τὴν αὐτὴ ἐξήγηση. Ἄς δοῦμε τὶς ἐξαιρέσεις:

Α. Ὅμοια μὲ τὴν περίπτωση 1Β'.

Β. Ὁ Γρηγόριος ἔγραψε ἄνευ κλάσματος τὶς συλλαβὲς «ξα Κυ» διασώζοντας τὸν 4σημο καὶ μένοντας -ὡς ἐκτιμοῦμε- πιστότερος στὸ κείμενο τοῦ **Πέτρου**. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ Χουρμούζιος τὸν διόρθωσε στὴν προηγουμένη κατάληξη («Ἱερουσαλήμ») δημιουργώντας 4σημο μέτρο μὲ τοὺς 2 ἀκολουθώντας προθεματικούς χρόνους («ή γάρ»).

Γ. Ὅμοια μὲ τὴν περίπτωση 1Γ'.

Δ. Ἐδῶ ἔχουμε μιὰ ἀπὸ τὶς λίγες περιπτώσεις ἐξασήμου μέτρου ἐντὸς θέσεως. Σὲ μερικὰ σημεῖα τῶν εἰρμῶν, συναντοῦμε ἀκριβὴ διπλασιασμό τῶν χρόνων τῆς σύντομης ἐκδοχῆς των χωρὶς περαιτέρω προσαρμογή. Αὐτὸ συναντᾶται σπανιότερα σὲ διαμορφωμένες καὶ συχνῶς ἐπαναλαμβανόμενες θέσεις, ὅπως τούτη, ὅπου ὁ πιστὸς διπλασιασμὸς προκάλεσε τὴν ἀνάπτυξη τοῦ τρισήμου μέτρου τῆς συντόμου σὲ ἐξάσημο.

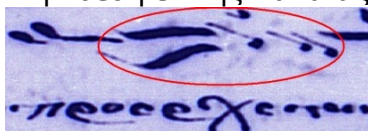
Ε. Σχόλιο σὲ μέτρο 4σημο: «Κεχαριτωμένη Ἀγνή». Στὰ χργφ συναντοῦμε ἀκόμα 2 διαφορετικὲς ἐκδοχὲς ὡς ἐρμηνεῖα τοῦ ἀποδόματος τῆς παλαιᾶς γραφῆς. Καὶ οἱ τρεῖς ἐπιλογὲς τῆς Νέας Μεθόδου, ἀφ' ἑνὸς ἐπιβεβαιώνουν τὴν δυνατότητα διαφορετικῶν χρονικῶν διαρκειῶν τῆς καταληκτικῆς συλλαβῆς καὶ ἀφ' ἑτέρου συνηγοροῦν ὁμοφώνως στὴν δημιουργία 4σήμου μέτρου διὰ τῆς προσαρμογῆς τῆς προθεματικῆς συλλαβῆς τῆς ἀκολουθούσης θέσεως.

Στὸ κείμενο αὐτό, οἱ χρόνοι ποὺ ρυθμίζονται σὲ 4σημα μέτρα εἶναι 216 (54x4) ἐπὶ συνόλου 232. Ποσοστό: 93%.

3) [Δοξαστικὸν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, Ἰακώβου](#), ἤχος πλ. β' (A25)

Ὡς βάσις τῆς μελέτης μας ἐλήφθη βεβαίως ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ Δοξασταρίου τοῦ Ἰακώβου ὑπὸ τοῦ Χουρμουζίου (1836). Στὴν διάθεσή μας ἔχουμε ἀκόμη ἀρκετὰ χρῆμα ποὺ ἀναφέρουν ὡς [ἐξηγητὴ τὸν Χουρμούζιο](#). Ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες μικροδιαφορὲς ποὺ ἔχουν, μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε πὺς ἀντιγράφουν τὴν ἴδια ἐξήγηση, διαφορετικὴ πάντως τοῦ ἐντύπου. Ἐνα ἄλλο τέλος χρῆμα εἶναι ἐξήγηση τοῦ προαναφερθέντος Ὑδραίου παπα-Γεωργίου [Μάνου](#). Γιὰ τοὺς ἐνδιαφερομένους ἐπισυνάπτουμε καὶ τὸ [πρωτότυπο](#).

A. Πρόκειται γιὰ τὴν θέση ἐκ τῆς παλαιᾶς γραφῆς (Βου-Πα-Νη):

Εἶναι θέσις τοῦ Νη ἀλλὰ ἐνίστε ὁ Ἰάκωβος τὴν χρησιμοποιεῖ καὶ στὸν Δι. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὸ πρῶτο ὀλίγον στὴν ἐξήγηση τῆς θέσεως λαμβάνει διπλὴ (βλ. πχ A6, A49, [A56](#), A178, A251, A349, B86, B134, B148, B168). Ἡ θέσις συναντᾶται καὶ στὸ Στιχηράριον τοῦ Γερμανοῦ (βλ. πχ [ΜΠΤ 750/σ.107](#), [ΜΠΤ 750/σ.108](#)), ἐξηγημένη ὅλως [χρωματικῶς](#), ἀλλὰ πάντως μὲ διπλὴ στὸ ἐν λόγω ὀλίγον. Στὶς χειρόγραφες ἐπίσης ἐξηγήσεις Χουρμουζίου καὶ Μάνου τὸ ὀλίγον ἔχει διπλὴ. Ἡ ἄνευ διπλῆς ἐξήγηση συναντᾶται τόσον σπανίως ποὺ χωρὶς κανέναν ἐνδοιασμό μποροῦμε νὰ ἐκλάβουμε τὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὡς ἐξηγητικὴ παράλειψις ἢ ἐπέμβασις τοῦ ἐκδότου.

B. Κατάληξις θέσεως. Βλ. 1Γ'.

Γ. Ἡ ἤδη ἀναλυθεῖσα ἀτέλεια τῶν ἐξηγητῶν. Ὁ μὲν Μάνος, ἐξηγώντας τὸ ἀπόδομα τοῦ παλαιοῦ, ἀποδίδει 3 χρόνους στὴν συλλαβὴ «(εἰσδέχον)ται», ἐνῶ ὁ Χουρμούζιος, «διορθώνοντας» τὸν ἑαυτοῦ, γράφει στὸ χρῆμα τὴν ἀπόστροφο ἄνευ κλάσματος προκαλώντας ὁσημο μέτρο (κατὰ τὴν περίπτωσιν 1Β').

Δ. Ὁ ἄτμητος ὁσημος.

Ε. Τὸ ὁσημο μέτρο τοῦτο ἐμφανίζεται ὡς συστατικὸ ὁρισμένων θέσεων. Στὴν παπαδικὴ (πχ Κοινωνικὸν Κουκουζέλου) τὸ μέτρο αὐτὸ κατέγραφαν οἱ παλαιοὶ συνήθως διὰ μαύρου πιάσματος καὶ ἐρυθροῦ ἐτέρου. Σπανιότερα δὲ καὶ ἐφ' ὅσον κεῖται ἐκτὸς διακριτῆς καὶ παγιωμένης θέσεως, ἐξηγεῖται μὲ τριπλὴ (ἡγουν 4 χρόνους) ἀντὶ τοῦ πρώτου κλάσματος, προκυπτόντων 2 τετρασήμερων μέτρων ἀντὶ τοῦ ὁσήμου. Ἡ παράδοσις καλλιέργησε ἀξιοθαύμαστα μερικὲς σκόρπιες ἐξαιρέσεις 3σήμερων, 5σήμερων καὶ ὁσήμερων ἐντὸς τῶν θέσεων καὶ τοιοῦτοτρόπως ὑπερκαλύπτεται ἡ τυχούσα ἀνάγκη ποικιλίας ρυθμικῶν ποδῶν σπάζοντας κάπου-κάπου τὸν συνεχῆ τετράσημο, χωρὶς μάλιστα νὰ χρειάζεται ἡ κατὰ βούλησιν μέριμνα τοῦ μελοποιοῦ ἢ τοῦ ἐξηγητοῦ πρὸς τοῦτο.

Ἄξιον σχολιασμοῦ ἐπίσης εἶναι πὺς τὸ προοίμιον τῆς θέσεως αὐτῆς («καὶ λαμ») συχνὰ καταλαμβάνεται ἀπὸ μία μόνο συλλαβή. Τότε, ἡ συλλαβὴ αὐτὴ ἐκτείνεται μόνη τῆς σὲ 4 χρόνους (βλ. πχ [A108](#): «πατέρα μισήσασα»).

Νὰ σημειωθεί ἀκόμη ὅτι ἡ συλλαβὴ «(λαμβά)νου(σιν)» δὲν εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν δομὴ τῆς θέσεως· ἡ θέσις ὑφίσταται καὶ χωρὶς αὐτὴν (βλ. προηγούμενο παράδειγμα). Γι' αὐτὸ, ὅταν παρεισφύει, ἀντικαθιστᾷ τοὺς δύο μόνο τελευταίους χρόνους τῆς προηγουμένης συλλαβῆς.

ΣΤ. Τμήμα μέλους ἐκτὸς θέσεως. «Ἀναιτιολόγητη» ἐξαιρέσις.

Ζ. Ὅμοια μὲ τὴν περίπτωση 3Β'/1Γ'.

Η. 6σημο μέτρο ὡς συστατικὸ τῆς θέσεως, ὅμοιο μὲ τὸ Ε'.

Θ. 3σημο μέτρο ὡς συστατικὸ τῆς θέσεως.

Ι. Στὴν ἴδια θέση, ὑπάρχει καὶ ἓνα ἀκόμη 3σημο μέτρο στὴν συλλαβὴ «ο». Στὰ διαθέσιμα χργφ, ἡ θέσις συναντᾶται ἐξηγημένη μὲ 3 διαφορετικούς τρόπους, ὅλοι μὲ 4σημο ἀντὶ τοῦ 3σήμου. Παρὰ τὸ πλῆθος τῶν περιπτώσεων τῆς θέσεως αὐτῆς σὲ ὅλο τὸ Δοξαστᾶριον (βλ. πχ Α18, Α94, Β2, Β3) καὶ μάλιστα μὲ διάφορα ποιητικὰ μέτρα, δὲν μπορέσαμε νὰ ἐντοπίσουμε παρόμοια ἐξήγηση. Ἡ ἐν λόγω συλλαβὴ καταλαμβάνει πάντοτε 8 χρόνους, δηλ. δύο 4σημα μέτρα. Ἡ παρούσα ἐξαιρέσις ἐνδεχομένως ἀποτελεῖ στιγμιαία ἔμπνευση τοῦ ἐξηγητοῦ ἢ καὶ τυπογραφικὸ λάθος (παραπανήσιο γοργόν).

ΙΑ. Ὅμοια μὲ τὴν περίπτωση Γ'. Ὡς συνήθως, στὰ χργφ ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἐπιλογή: Γοργὸν στὸ πρῶτο ἴσον μετὰ τὴν μαρτυρία. Λόγω ὅμως ἀντιγραφικῶν ἀσαφειῶν στὸ συγκεκριμένο σημεῖο, δὲν μποροῦμε νὰ δώσουμε μεγαλύτερη ἔκταση.

ΙΒ. 6σημο μέτρο ὡς συστατικὸ τῆς θέσεως.

ΙΓ. Ἡ γνωστὴ παράλειψις χρονικῆς ἀποπληρώσεως τῶν καταλήξεων. Στὰ χργφ, ὁ Χουρμούζιος φαίνεται νὰ «διορθώνει» τὸν ἑαυτό του μὲ γοργόν στὸ πρῶτο ἴσον μετὰ τὴν μαρτυρία.

ΙΔ. 6σημο μέτρο ὡς συστατικὸ τῆς θέσεως.

ΙΕ-ΙΣΤ. Ὅμοιες περιπτώσεις μὲ τὶς Γ' καὶ ΙΓ'. Ἡ ΙΣΤ' παρουσιάζεται βελτιωμένη στὰ χργφ: ἀπὸ μὲν τὸν ἴδιο τὸν Χουρμούζιο χωρὶς κλάσμα καὶ συνεπῶς μὲ 6σημο μέτρο («ἔχων τὸ»), ἀπὸ δὲ τὸν Μάνο μὲ 3 χρόνους στὴν συλλαβὴ «χων» καὶ τοιουτοτρόπως πλήρῃ ἀποκατάσταση τοῦ 4σήμου. Ἡ καταληκτικὴ θέσις («τὸ μέγα ἔλεος») χρησιμοποιεῖται ἐπίσης καὶ σὲ τέλη ἄλλων δοξαστικῶν, ὅπου ὁ Χουρμούζιος δὲν παρεκκλίνει ἀπὸ τὸν 4σημο. Π.χ. στὸ Α76, δίνει 3 χρόνους (πεταστὴ καὶ ἐγχρονη ἀπόστροφος) στὴν τελευταία συλλαβὴ τῆς προηγουμένης θέσεως, ἐνῶ στὸ Α13 κρατᾷ δυὸ χρόνους ἢ προθεματικὴ συλλαβὴ «Κύ». Ἡ τελευταία τούτη ἐκδοχὴ φαίνεται νὰ πλησιάζει περισσότερο στὸ πρωτότυπο κείμενο.

4) Κοινωνικόν «[Αἰνεῖτε](#)», Ἀγ. Ἰωάννου Κουκουζέλου, ἦχος πλ. α΄

Ἔχω ὑπ’ ὄψιν μία μόνον ἐξήγηση τοῦ θρυλικοῦ αὐτοῦ Κοινωνικοῦ τοῦ Χουρμουζίου ἀπὸ τὸν κώδικα [EBE-MPT 705](#), τὴν ὁποία καὶ συμπεριέλαβε ὁ Ἀγαθ. Κυριαζίδης στὸ βιβλίο του *Ἐν ἄνθος...* Ἀς δοῦμε τὶς ἐξαιρέσεις ἀπὸ τὸν 4σημο.

Α. Πρόκειται γιὰ τὴν ἤδη σχολιασμένη περίπτωση τῶν καταληκτικῶν μέτρων. Ἡ συλλαβὴ «ον» θὰ μπορούσε νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ 3 χρόνους καὶ νὰ προκύψουν 2 τετράσημα μέτρα ἀντὶ τοῦ ἐξασήμου (βλ. πχ [Ἀναστάσεως ἡμέρα](#) Χρυσάφου, στὸ σημεῖο «βοήσωμεν Χριστός»).

Β. 5σημο μέτρο. Τὸ μοναδικὸ μέτρο περιττοῦ πλήθους χρόνων σὲ ὅλο τὸ Κοινωνικό.

Γ. Συνήθης ἐξαιρέσεις 6σήμου. Μελικὸ τμήμα ποὺ συναντᾶται σὲ διάφορες θέσεις καὶ διάφορα εἶδη ἀργοῦ μέλους (βλ. σχόλια εἰς τὸ ἀνωτέρω Δοξαστικὸν τοῦ Ἰακώβου, περίπτωση 3Ε’).

Δ. Ἑτέρα συνήθης ἐξαιρέσεις 6σήμου. Τὸ συγκεκριμένο μέτρο κλείνει ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὴ καταληκτικὴς θέσεις. Συχνὰ συνδυάζεται μὲ 2 ἀκολουθοῦντες προθεματικοὺς χρόνους ἢ ταυτίζει τοὺς 2 τελευταίους τῆς χρόνους (δηλ. τὸ ἐλαφρόν) μὲ τὴν ἑναρξὴ τῆς ἐπομένης θέσεως, δίδοντας 2 τετράσημα μέτρα ἀντὶ τοῦ 6σήμου (πρβλ. πχ [Χερουβικόν σύντομον Πέτρου](#) α΄ ἤχου, στὸ σημεῖο «[βασιλέ-βασιλέα](#)»).

Ε. Τὸ ἔγχρονον ἴσον συνιστᾷ 2σημο μέτρο ποὺ καλεῖται νὰ ἐνωθεῖ μὲ κάποιο γειτονικὸ μέτρο. Μὲ κριτήριον τὴν συλλαβὴν του, τὸ ἐνώσαμε μὲ τὸ ἐπόμενο. Θὰ μπορούσε νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸ προηγούμενον, καθὼς ἡ ἐπόμενη θέση τοῦ παρακαλέσματος εἰσέρχεται μὲ ἰδιαίτερως τονιζόμενη καὶ ἀρκετὰ καθιερωμένη ἑναρξὴ (βλ. παρακάτω: «να χα»· ἐπίσης, [Χερουβικόν σύντομον Πέτρου](#): «[βασιλέ](#)»).

ΣΤ. Ἑτέρα συνήθης ἐξαιρέσεις 6σήμου. Μελωδικὴ κίνησις ἀπαντῶμεν σὲ διάφορες θέσεις, ποὺ συνδυάζεται συχνὰ μὲ τὴν ἀκολουθοῦσα μελωδία ἀποδίδοντας μέτρα τετράσημα ἀντὶ τοῦ 6σήμου (μὲ τὴν λογικὴν ποὺ περιγράψαμε στὴν περίπτωση Δ’).

Ζ. Σπάνια ἀλλὰ συγκεκριμένη ἐξαιρέσεις ἐξασήμου, ὡς δομικοῦ συστατικοῦ θέσεως.

Η. 6σημο καταληκτικὸ μέτρο. Ἀνήκει στὶς ἐπαρκῶς σχολιασμένες στὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου ἐξαιρέσεις.

Θ. Ἡ γνωστὴ θέση τῆς παρακλητικῆς τῆς παλαιᾶς γραφῆς. Ἀρρυθμὴ μελωδία, εἰσαγωγικὴ (βλ. πχ Θεοτόκε Παρθένε Μπερεκέτου) ἢ καταληκτικὴ, ψαλλόμενη μὲ ἀργὴ χρονικὴ ἀγωγή.

Δὲν θεωροῦμε πλεονασμὸ νὰ ἐπισημάνουμε καὶ στὸ μέλος τοῦτο τὴν δίχως προβληματισμοὺς ἐπέμβαση τοῦ ἐξηγητοῦ, ποὺ συμπεριφέρεται ὡς θεωρῶν αὐτονόητο δικαίωμά του τὸ στρογγύλεμα τῶν καταληκτικῶν μέτρων (βλ. κόκκινους κύκλους), εἴτε ἀφαιρώνοντας εἴτε προσθέτοντας ἓνα χρόνο ἀπὸ τὴν δίχρονη θεμελιακὴ μορφή τοῦ τελευταίου ἴσου μιᾶς θέσεως.

Μετερχόμενοι πρωτογενώς τὰ μέτρα Α, Ε καὶ Η ποὺ σχηματίζονται ἀπὸ συνένωση 4σήμου μὲ 2σημο καὶ ἀγνοώντας τὴν θέση τῆς παρακλητικῆς ἔχουμε συνολικὰ γιὰ τὸ παρόν Κοινωνικό:

4σημα μέτρα: 113

2σημα: 3

5σημο: 1

6σημα: 11

5) [Κεκραγάριον Ἰακώβου](#), ἦχος β΄

Ὡς βάσις καὶ τοῦ παρόντος ἐλήφθη ἡ *Πανδέκτη*. Εἴχαμε ἐπίσης ὑπ' ὄψιν τὸ Ταμεῖον Ἀνθολογίας τοῦ [Χουρμουζίου](#) (1824), τὸ Ταμεῖον Ἀνθολογίας τοῦ [Φωκαέως](#) (1834) καὶ τὴν χργφ ἀνθολογία [EBE 915](#) τοῦ 1829 κατ' ἐξήγησιν Γρηγορίου. Σὲ κόκκινα πλαίσια κλείσαμε ὀρισμένα σημεῖα ποὺ κρίναμε ἄξια σχολιασμοῦ μετὰ τὴν παρουσίαση τῶν ἐξαιρέσεων. Τὸ χργφ τῆς παλαιᾶς γραφῆς εἶναι τοῦ [Κώνστα](#).

Α-Δ-Ε. 3σημα μέτρα, συστατικὰ τῶν θέσεων.

Β. 6σημο μέτρο, συστατικὸ τῆς θέσεως.

Γ. 6σημα καταληκτικὰ μέτρα (βλ. εἰσαγωγικὰ σχόλια). Στὴν πρώτη ἐκ τῶν δύο περιπτώσεων, τὸ *Ταμεῖον* τοῦ Χουρμουζίου, τὸ *Ταμεῖον* τοῦ 1834 καὶ ὁ [EBE 915](#) προτείνουν 2 τετράσημα, μὲ δυὸ διαφορετικοὺς μάλιστα τρόπους. Πιθανῶς λοιπὸν ἐδῶ ἔχουμε ἐπέμβαση τοῦ ἐκδότου, ποὺ βεβαίως -ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ- στὴν πρόθεσή του (προφανῶς) νὰ κόψει χρόνους, δὲν προβαίνει σὲ τυχαία ἐπιλογή ἀλλὰ μετατρέπει τὸ 4σημο σὲ 2σημο (ἄρτιο).

Ζ. Δύο διαφορετικὲς παραλλαγὲς τῆς ἴδιας θέσεως. Ἡ πρώτη («πρόσχες») εἶναι κλασσικὴ θέση ξηροῦ κλάσματος. Στὴν δεύτερη ὁ Ἰάκωβος θέλησε νὰ χωρέσει μερικὲς συλλαβὲς ἐπιπλέον καὶ πρὸς τοῦτο προσετέθησαν 4 χρόνοι, δηλ. ἀκριβῶς ἓνα ἀκόμη 4σημο μέτρο!

Η. Δύο διαφορετικοὶ τρόποι κλεισίματος τῆς θέσεως τοῦ ξηροῦ κλάσματος. Στὸ παλαιό, ἡ θέσις τελειώνει μὲ [συνδέσμους \(διπλὴ ἀπόστροφο\)](#). Στὴν πρώτη περίπτωση προστίθεται ἀναλυτικῶς γραμμένη ἡ γέφυρα πρὸς τὸν Δι, ἐνῶ στὴν ἐξήγησιν ἡ διπλὴ ἀπόστροφος καθ' ἑαυτὴν ἀντιστοιχεῖ σὲ ἐλαφρὸν ἐνός μόνον χρόνου. Στὴν δεύτερη περίπτωση, ποὺ δὲν προβλέπεται κάποια ἰδιαίτερη σύνδεση, ἡ διπλὴ ἀπόστροφος ἐξηγεῖται μὲ συνήθη ἄργια, ἐνῶ τὸ ἴσον ποὺ ἀκολουθεῖ ἐνσωματώνεται ἀπὸ τὸν Γρηγόριο μὲ γοργόν. Καὶ οἱ δυὸ ἐκδοχὲς, παρὰ τὶς διαφορετικὲς ἀνάγκες των, ἐκτείνονται ἀκριβῶς σὲ ἓνα 4σημο μέτρο.

6) Φῶς ἰλαρόν, μέλος ἀρχαῖον, ἦχος β΄

Ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ δείγματα 4σήμου ρυθμοῦ. Ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, κάθε συλλαβὴ κρατᾷ 4 χρόνους. Ἔχουν φωτισθεῖ τὰ δύο ὅσημα (4σημο+2σημο) μέτρα τοῦ ὅλου μέλους, ἐνῶ μὲ κόκκινο πλαίσιο σημειώθηκαν οἱ ὀλίγιστες περιπτώσεις μὴ 4χρόνων συλλαβῶν. Ἀπὸ αὐτές, σὲ δύο περιπτώσεις ἔχουμε ἀπλῶς μιὰ ἀνακατανομὴ χρόνων μεταξὺ δύο διαδοχικῶν συλλαβῶν: «ὁ δι(δούς)», «σὲ δο(ξάζει)».

Ἔλαβε πέρας ἡ παροῦσα μελέτη

τῇ 16^ῃ Ὀκτωβρίου 2011